

Margareta Ana Hirschbäck-Merhar (1946–2018)

Margareto Ano Hirschbäck-Merhar smo slovenski arheologi srednje generacije poznali preprosto kot Greto. Več let, vse do upokojitve, je bila študentom in profesorskemu zboru v pomoč kot tajnica Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Pred službovanjem v Ljubljani je Greta do februarja leta 1985 delala v Pokrajinskem muzeju Kočevje, kjer je bila prva strokovna delavka in tudi prva ter do sedaj edina arheologinja. V kočevskem muzeju se je zaposlila kot kustodinja avgusta leta 1974. Bila je med pionirji sistematičnih arheoloških raziskav na Kočevskem in v zgornji Kolpski dolini (Velušček 1996; Kordiš 2013). Kot kustos za arheologijo je pokrivala vsa obdobja od prazgodovine do srednjega veka. Arheološko je delovala na terenu (Hirschbäck-Merhar 1979; 1981a; 1981b; 1982a; 1982b; Dirjec, Hirschbäck-Merhar, Turk 1984; Velušček 1996; Velušček (ur.) 2011; Kordiš 2013) in v muzeju, kjer je postavljala odmevne razstave. V znanstveno in muzejsko delo je rada in pogosto pritegnila šolsko mladino. Po pričevanjih nekaterih od njih so bila to delovna, a tudi nepozabna doživetja. Njenih izkopavanj so se udeleževali in ob njih izpopolnjevali številni študentje arheologije. Nekateri med njimi so danes uveljavljeni in priznani arheologi.

Gretina pot do vrhov je bila nekoliko drugačna. Med prepoznavne raziskovalce daljne preteklosti se je prebila z delovanjem v kočevskem muzeju, predvsem pri odkrivanju debelovrškega zaklada in z večletnim raziskovanjem imenitnih prazgodovinskih arheoloških najdišč, kot sta Kostel v dolini Kolpe in Spaha nad Brezovico pri Predgradu (Hirschbäck-Merhar 1979; 1981b; 1982a; 1982b; Velušček 1996; Velušček (ur.) 2011; 2013). Pri tem je vseskozi uspešno sodelovala z raziskovalci iz Inštituta za

arheologijo pri SAZU (Dirjec, Hirschbäck-Merhar; Turk 1984), kasnejšim ZRC SAZU, Oddelkom za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in drugimi slovenskimi stanovskimi institucijami (Hirschbäck-Merhar 1982b).

Neizbrisno sled v slovenski arheologiji in širše je pustila z uspešnim zavarovanjem najdišča in reševanjem predmetov iz bronastodobnega zaklada oz. depoja, kot arheologi pogosteje rečemo, z Debelega vrha, na katerega so naleteli gozdni delavci med gradnjo ceste leta 1977 (Hirschbäck-Merhar 1981a; 1984).

Nedvomno gre za izjemno odkritje, ki je odmevalo v arheoloških krogih in v laični javnosti. Povsem upravičeno, saj je Greti uspelo zbrati in za muzej pridobiti 147 kosov orožja, orodja ter nakitnih in drugih okrasnih predmetov iz brona, bronasto pločevino, fragmente čelade in žice, jantarjevih jagod, kamnit brus, talilno pogačo in več kot šest kilogramov neobdelanega brona. Študij gradiva je razkril, da je zaklad iz pozne bronaste dobe iz časa kulture žarnih grobišč, iz obdobja med letoma 1200 in 1100 pr. Kr.

Najzanimivejša najdba iz debelovrškega zaklada je 12 jantarnih jagod, ki so bile skupaj z drobnimi cevčicami stlačene v tulu bronaste sekire. Verjetno so bile del ogrlice, sestavljene iz drobnih pločevinastih cevčic in zaponke s spiralno zavritima zaključkoma. Jantar je baltskega izvora. Kaže na "jantarsko pot", ki se je verjetno začela ob zahodnem Baltiškem morju in se iztekla ob obali severnega Jadrana, kjer so bili skrivnostni otoki Elektridi (Teržan 1984).

Kot vidimo, je usoda jantarju z Debelega vrha namenila drugačno pot. Jadranskega morja in Sredozemlja ni nikoli dosegel, najverjetneje je postal žrtveni dar skupine ljudi (Teržan 1987), ki je na

pobočju hriba našla primeren prostor za izvajanje nam skrivnostnih obredov. O njihovem pomenu za bronastodobnega človeka lahko le slutimo, Greti pa gre zasluga in zahvala, da danes o tem sploh lahko govorimo in razmišljamo. Če beremo članke, v katerih je opisano dogajanje takoj po odkritju, razberemo, kakšna drama se je tedaj odvijala na pobočju hriba in v zakulisju (npr. Hirschbäck-Merhar 1981a; 1984). Tako šele lahko doumemo, da je bil, kot je v takih trenutkih najpomembnejše, pravi človek na pravem mestu. Nekdanja sodelavka in doslej edina

arheologinja (oz. arheolog) Pokrajinskega muzeja v Kočevju in nato tajnica na Oddelku za arheologijo, univerzitetno diplomirana arheologinja Greta, je to nedvomno bila.

Umrla je v letu, ki ga je občina Kočevje razglasila za tematsko leto *Kočevska = ogrlica kultur*. Njegov logotip in poimenovanje je navdihnili ravno ogrlica, ki jo je odkrila in je doslej najstarejši izdelek iz jantarja, najden na Slovenskem.

Anton Velušček

- DIRJEC, J., M. HIRSCHBÄCK-MERHAR, I. TURK 1984, Spodnja Bilpa. – *Varstvo spomenikov* 26, 201–202.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1979, Sondiranje v vasi Čeplje in na hribu Spaha nad Preriglom. – *Arheološki pregled* 21, 231–233.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1981a, Predgrad. – *Varstvo spomenikov* 23, 210.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1981b, Prerigel = Brezovica. – *Varstvo spomenikov* 23, 227.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1982a, Brezovica. – *Varstvo spomenikov* 24, 139–140.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, M. 1982b, Kostel. – *Varstvo spomenikov* 24, 208–209.
- HIRSCHBÄCK-MERHAR, G. 1984, Prazgodovinski depo Debeli vrh nad Predgradom (The Prehistoric Depot Debeli vrh above the Village of Predgrad). – *Arheološki vestnik* 35, 90–109.
- KORDIŠ, I. 2013, Predgovor / Preface. – V: Velušček (ur.) 2013, 7–9.
- TERŽAN, B. 1984, O jantarju z Debelega vrha nad Predgradom (The Amber from Debeli vrh above the Village of Predgrad). – *Arheološki vestnik* 35, 110–118.
- TERŽAN, B. 1987, Obredi in verovanje / Rituals and Religion. – V: *Bronasta doba na Slovenskem. 18.–8. st. pr.n.š. / The Bronze Age in Slovenia. 18.–8. century BC*, 65–78, Ljubljana.
- VELUŠČEK, A. 1996, Kostel, prazgodovinska naselbina (Kostel, prähistorische Siedlung) – *Arheološki vestnik* 47, 55–134.
- VELUŠČEK, A. (ur.) 2011, *Spaha*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 22.
- VELUŠČEK, A. (ur.) 2013, *Neznana Spaha / Unknown Spaha*, Katalog. – Kočevje.

Irena Mirnik Prezelj (1955–2018)

So ljudje, ki gredo skozi življenje kot vihar, ki ga občutimo vsi, in so ljudje, ki jih skoraj ne opazimo, njihovo pomembnost pa spoznamo, ko jih nenadoma ni več. Tako praznino je zapustila Irena.

Spoznali smo se jeseni leta 1974 kot bruci Oddelka za arheologijo, v predavalnici, ki je bila tedaj še v kleti Filozofske fakultete na Aškerčevi 2. V Ljubljano je Irena prišla po otroštvu v Žalcu in gimnaziji v Celju. Ker je bila vedno prepričana, da pri pridobivanju znanja ni bližnjic, se je vpisala na študijsko kombinacijo, ki je tedanji študijski program Filozofske fakultete sploh ni predvidel. Res pa je ni preprečeval. Vzporedno je študirala arheologijo (kot predmet A po tedaj še živi shemi dvopredmetnega študija) in primerjalno jezikoslovje (prav tako kot predmet A), torej enakovredno obe smeri. Ko mi je nenamerno in mimogrede omenila, kaj vse morajo na primerjalnem jezikoslovju znati, sem jo lahko samo občudujoče gledal v globokem prepričanju, da česa podobnega sam nikoli ne bi zmožel. Diplomsko nalogo iz arheologije, ki si jo je odkopala sama (Ajdoški gradec nad Vranjem pri Sevnici: arheološka izkopavanja 1980–1982), je dokončala leta 1984, iz primerjalnega jezikoslovja je diplomirala leta 1989. Vmes je za nekaj let odpotovala z možem v Latinsko Ameriko, od koder se je vrnila z odličnim znanjem španščine in nutricionistike.

Dvopredmetni študij ji je odprl interdisciplinaren pogled. Tako je njeno diplomsko delo iz primerjalnega jezikoslovja (*Orala pri Indoevropcih*. – Poročila o raziskovanju paleolita, neolita in eneolita v Sloveniji 19, 1991, 151–168), ki je bilo leta 1988 nagrajeno s Prešernovo nagrado Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. V njem je podala panoramski pregled arheoloških sledov in jezikoslovnih rekonstrukcij oral in oranja, jih

kritično soočila ter določila pasti enačenj opraviil, predmetov in besed, ki jih opisujejo.

In čeprav je nekoč šaljivo zarotniško opomnila: “Mi, ki smo za stare Slovane, moramo držati skupaj”, jo je najbolj prevzelo obdobje preseljevanja in njegova etnična problematika. Kakorkoli, midva sva držala skupaj. Ji je pa bilo takoj jasno, da je vprašanje etničnega interpretiranja arheološkega gradiva gordijski voz, ki bi ga bilo izjemno hvalevredno razvozlati, da se ne bi nenehoma spotikali ob slovanske lonce in alamanske, frankovske, gotske, langobardske in druge okrasne zaponke. Zato se je usmerila v raziskovanje etničnosti v arheologiji, nekaj let prej, preden je tema nacionalizmi v arheologiji postala svetovna moda.

Istega leta, ko je diplomirala, se je zaposlila kot asistentka za arheologijo zgodnjega srednjega veka na Oddelku za arheologijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ker se je zavedala, da je etnos družbena grupacija in je za njeno proučevanje treba poznati tudi sociološke metode in koncepte, je leta 1990 odšla na večmesečno izpopolnjevanje v Anglijo na univerzi v Durhamu in Londonu, kjer je bil njen mentor eden vodilnih svetovnih teoretikov nacionalizma Anthony D. Smith (1939–2016). Časovno se je to dobro ujelo z mojim študijskim bivanjem v Nemčiji in botrovalo dolgi verigi pisem, ki sva jih izmenjala. V njih me je pretresla s svojo iskrenostjo, predanostjo in globoko človečnostjo.

Nakopičeno znanje ji je pomagalo h kritičnemu odnosu. S takega zornega kota je skozi zgodovino raziskav ugotovila, kako sporni in nedorečeni so že temeljni pojmi njenega proučevanja: arheološka kultura, etnos, zgodnji srednji vek. Svoje raziskave je nujno morala razširiti še na druge discipline, ki se ukvarjajo z vprašanji etničnosti (od filozofije do

genetike), da bi lahko diagnosticirala trdne točke v konceptualnem močvirju. Z izjemno vztrajnostjo in marljivostjo si je pridobila suveren pregled nad problematiko, ki jo je hitro uvrstil v skupino najboljših poznavalcev. Zrelost njenega sintetiziranja prepričljivo kažeta obe razpravi, ki sta bili objavljeni v Arheološkem vestniku: *Slovenska zgodnj srednjeveška arheologija med preteklostjo in sedanjostjo – pogled z Zahoda?* (Arheološki vestnik 49, 1998, 361–381) ter *Sodobna sociologija o problemih etničnosti, narodov (nacionalizmov) in današnja arheologija* (oddana sočasno, a objavljena s časovnim zamikom: Arheološki vestnik 53, 2002, 385–401). V njih na skrajno domiselno jedrnat način podaja temeljna sociološka pojmovanja etnosa ter opozarja na pasti, ki nastajajo pri nekritičnem prenašanju konceptov ene vede v druge. Že tu se ji je posrečilo določiti nekaj napak, ki se jim gre izogibati pri praktičnem delu. Prav tako je objavila več dolgih recenzij posameznih knjig, ki imajo dejansko vrednost teoretskih razprav ob izbranih temah.

Svoje znanje je najprej nameravala formalizirati v magisteriju z naslovom *Arheološka kultura in etnos v slovenski zgodnj srednjeveški arheologiji*. Vendar ji delo na Filozofski fakulteti ni prinašalo ustvarjalnega miru. Leta 1997 je asistentstvo prekinila in se umaknila v zasebnost, delo pri magisteriju pa se je razraslo v prijavo teme doktorske disertacije *Arheologija med etničnostjo in nacionalizmom*, ki ji je bila odobrena leta 1999.

V svoji prošnji za neposreden prehod z magisterija na doktorski študij je zapisala jedrnato samooceno svoje raziskave, ki jo je vredno predstaviti na tem mestu. "Ko sem se odločala o temi magistrske naloge in izbrala razmerje med etničnostjo in "arheološko kulturo" v slovenski zgodnj srednjeveški arheologiji, je veljala etničnost za okosteneli prežitek kulturno-historične paradigme, ki je doživela zaradi nacističnih zlorab med drugo svetovno vojno popolno tabuizacijo. V poznem devetnajstem in zgodnjem dvajsetem stoletju oblikovana paradigma je temeljila na premisi, da je posamezne distribucije materialne kulture (to je "arheološke kulture") mogoče enačiti s preteklimi ljudstvi (ta pa pogosto z jezikovnimi skupinami). Arheologiji je dajala vso potrebno metodologijo za opisovanje in razvrščanje materialnega zapisa. Za "novo arheologijo" (kasneje poimenovano procesualna), ki je v anglo-ameriškem prostoru šestdesetih in sedemdesetih (pri nas osemdesetih) let pometla z empiricističnim kulturno-zgodovinskim pristopom, je namreč veljala drugačna konceptualizacija "arheološke kulture", v kateri za etničnost ni bilo

prostora. Da se je prazgodovinska arheologija na Slovenskem odrekla iskanju genealogij sodobnih narodov, je bilo pripisati prej etični in moralni drži kot teoretičnim in metodološkim principom, saj se je še naprej zvesto držala kulturno-historične paradigme. Do umika etničnosti iz zgodnj srednjeveške arheologije sploh ni prišlo, saj je bila praksa ves čas v opreki s teorijo, ki je trdila, da je iskanje etničnih identitet v arheološkem zapisu jalovo početje. Moj takratni namen je bil poiskati vzroke teh razhajanj in oblikovati etničnosti teoretski okvir. Eksplicitnih študij v arheologiji je bilo tako malo, da bi jih lahko prešteli na prste ene roke, razgibane teoretske debate drugih humanističnih ved (predvsem socialne antropologije) pa so prinašale obetajoče, povsem drugačno razumevanje ne le etnične, marveč tudi drugih kolektivnih identitet.

Prvotni namen o kritični analizi sodobnih teorij o etničnosti in konceptualizacija te se je izkazal za kompleksnejši problem, kot je bilo videti spočetka. Zamegljeno razločevanje med etničnimi in nacionalnimi identitetami v družbeni teoriji je potegnilo za sabo razširitev na druga področja in prvotno shemo naloge močno razširilo. Sredi dela so politični dogodki v svetu (zlasti razraščajoči etnonacionalizmi, ki so privedli do spopadov med Armenci in Azerbajdžanci, razcepitve Češkoslovaške, razpada Sovjetske zveze in Jugoslavije ...) povzdignili etničnost v središče arheološke pozornosti in tudi najbolj prepričane pristaše apolitične vloge arheologije pripeljali do spreminjanja mišljenja. Okrepile so se raziskave nacionalističnih, imperialističnih in kolonialističnih vlog v arheologiji, prinesle ugotovitve o pomenu nacionalizmov pri institucionaliziranju arheologije kot znanstvene discipline, kar je sprožilo vrsto novih vprašanj. Na Slovenskem je prišlo v javnosti do iskanja novih "zlatih dob" narodove zgodovine in arheološka stroka je prevzela vlogo "objektivnega" arbitra.

Prej v stroki tako rekoč pozabljen tema je dobila izjemno publiciteto, ki nezadržno narašča in je zaradi aktualnosti vprašanj tudi v drugih, arheologiji sorodnih vedah predmet številnih razprav. Za razumevanje domačih razmer je potreben vpogled v teoretsko dogajanje drugod, kompleksnost problema pa terja tudi potrditve ali zavrnitve že obstoječih in novih rešitev s "case studies", za kar je slovenski primer zaradi prepleta nacionalizma in imperializma še zlasti zanimiv."

Ko se je tedaj zgodil interdisciplinarni mednarodni simpozij "Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo. Začetki slovenske etnogeneze", je

bilo že samoumevno, da za konceptualno osmislitev zaprosimo Ireno. Njena razprava *Re-thinking ethnicity in archaeology* (v: Bratož, Rajko (ur.). Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo: začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche : Anfänge der slowenischen Ethnogenese, Situla 39, Razprave 18, Ljubljana 2000, 581–605) je vredna branja tudi po dvajsetih letih. Vizionarsko napoveduje spopad med “dekonstruktivisti”, ki trdijo, da je ugotavljanje etnične pripadnosti arheološkega zapisa za preteklost, ki ne pozna pisnih virov, nestvarno početje, in med zagovorniki novih teoretskih izhodišč, ki se ukvarjajo z identitetami.

Nihče ni slutil, da je bila ta razprava Irenin raziskovalni labodji spev. Predala se je sebe zanikajoči skrbi za svoje bližnje. Ko je poskrbela za vse, našla čas zase in nameravala dokončati svoj doktorat, jo je presenetila in prehitela bolezen. Nekoč mi je podarila lonček, ki ga krasijo risbice v stilu Joana Miroja. Ta mi je pomagal vzdrževati stik z Ireno v petnajstletnem obdobju, ko se nisva videla. In ko sva se lani v parku pred Onkološkim inštitutom spet srečala, je bilo, kot da je minil samo en dan. Izjemen občutek, ki mi je vzbudil lažno prepričanje, da se v kratkem spet vidiva. Pa se nisva. Ostal mi je njen lonček in posvetilo v separatu: “Andreju, da bi nam arheologija ostala radost življenja.”

Andrej PLETERSKI

